

De uskyldige - om å skape en sammenheng mellom den indre og ytre verdenen

TEKST

Line Indrevoll Stänicke

PUBLISERT 1. april 2022

FILM De uskyldige **ÅR** 2021

REGI OG MANUS Eskil Vogt

Filmen *De uskyldige* er regissert av Eskil Vogt, kritikerrost og solgt til en rekke land etter lanseringen i 2021. Filmen omtales som en psykologisk grøsser, og hylles selv om den skremmer og vekker ubehag – eller kanskje nettopp derfor? Filmen handler om Ida, Anna, Ben og Aisha, som bor sammen med foreldrene sine i et forstadsområde. De leker hjemme, i sandkassa eller i skogen. I deres tilsynelatende normale liv er det en uhyggelig stemning, og vi blir vitne til mer og mer aggressivitet og vold – foretatt av noen av barna. Det utspiller seg en kamp mellom gode og onde krefter som noen av barna representerer med sine evner og sin væremåte. Vi ser ondskapsfullhet, telepati, besettelse og overnaturlig eller demonisk styrke.

Det er noe med filmens tittel som vekket min nysgjerrighet – tittelen kan synes å utfordre en idé om at barn er uskyldige. I det følgende vil jeg utforske om filmen kan lede oss inn i et underliggende psykologisk tema om hvordan vi utvikler en sammenheng mellom vår indre og ytre verden. Kan filmen illustrere hvor utfordrende det kan være for oss mennesker, og spesielt for barn, å skape en sammenheng, men også å *skille* mellom våre indre følelser, tanker, fantasier og intensjoner og en ytre verden?

Vi blir kjent med Ida. Ida sitter i baksetet sammen med søsteren Anna. Anna har en utviklingsforstyrrelse – Anna synes opptatt med sitt. Vi ser at Ida sjekker at foreldrene ikke følger med, sniker handa forsiktig bort, og klyper Anna hardt. Søsteren ynker seg, men foreldrene reagerer ikke. Søsterens måte å uttrykke seg på skiller seg kanskje ikke så mye fra andre uforståelige lyder hun har. Kanskje er foreldrene vant med at datterens stemning skifter uten at de skjønner hva det er som motiverer henne. Anna er *i sin indre verden*.

Ida blir kjent med Ben. Ben kan få rare og unaturlige ting til å skje – *bare* ved å tenke på det han *vil* skal skje – for eksempel at en pinne knekker, eller at et tre faller ned. De er i en lekeverden, og samtidig får leken følger i den reelle verden. De leker etter hvert med en katt som tilhører en annen jenta, Aisha. De fanger katten, piner den, og så ... kaster den ned en trapp. Det er veldig vondt å se på. Katten brekker et ben og halter vekk. Her uttrykker faktisk Ida forferdelse – det er som om hun våkner av hendelsen: «Hva har de gjort»? Det var en lek, men de gikk over *en grense*. Det var ikke lenger *et skille* mellom lekeverdenen og den ytre verden. Leken ble realitet. Ida går vekk, og det ser ut som at hun får dårlig samvittighet. Vi ser også senere en scene hvor Ida legger et glasskår i skoen til Anna, og Ida lar moren ta skoen på Anna. Anna klager, men moren fortsetter – igjen er det vanskelig å forstå Annas uttrykk: Kommuniserer hun noe om sin *indre* eller *ytre* verden? Søsteren går lenge med glasskåret i skoen, og det oppdages først når de kommer hjem.

Vi blir mer kjent med Ben.. Vi ser at han har krefter – han går inn i en slags transe eller besettelse. En gutt får ødelagt benet sitt på fotballbanen, og en nabo dreper en gutt i nærmiljøet. Bens egen mor får kokende vann over seg, og deretter en stekepanne i hodet. Jeg får inntrykk av at det han tenker på inni seg, *blir det som skjer* i den ytre

verden. Handlingene synes motivert av at Ben har opplevd urett, vanskelige følelser som sinne eller det å bli holdt utenfor av eldre gutter som spiller fotball. Eller det at han kanskje ikke føler seg ivaretatt av sin mor, at hun er opptatt av alt annet enn han, at de har flyttet mye, og at hun kjefter på han hele tiden. Men vi ser også at Ida finner katten død og det ser ut som at noen har drept den – er det Ben?

Vi blir kjent med Aisha, som også har krefter, og som kan *høre det andre tenker*. Ida, Aisha, Ben og Anna tester ferdighetene på hverandre. Anna og Aisha synes begge å ha denne evnen og utvikler en spesiell kontakt. Aisha får kontakt med Annas indre, forstår hva hun kommuniserer, og etter hvert bruker Anna mer ord. Ordene skaper en *sammenheng* mellom Annas indre og ytre verden. Aisha får en *kontakt* som hverken Ida eller foreldrene synes å ha. Kanskje trengte Anna å bli forstått i sitt eget før hun selv kunne strekke seg ut mot en annen?

Parallelt med at Anna og Aisha blir venner, synes det som at Ida begynner å reagere på Bens oppførsel. Ida forstår at det er han som «får» andre til å bli skadet ved å gå inn i en transe. De tre jentene forsøker å nå inn til han, og få han til å stoppe. Anna viser styrke ved å stå opp mot hans energi og innflytelse. Han blir mer og mer kraftfull, tar styring over moren til Aisha, som så dreper sin egen datter, og Ida og Anna opplever seg angrepet flere ganger. Mot slutten av filmen – etter at hans mor har ligget død i leiligheten – er det et oppgjør mellom Anna og Ben. Vi kan ane et sinne fra Anna overfor Ben som drepte venninnen som hadde muliggjort for Anna å ha kontakt med en ytre verden. Han kjenner hennes overmakt og knekker.

DE USKYLDIGE Rakel Lenora Fløttum som Ida og Sam Ashraf som Ben Foto: Mer Film

Det er mange detaljer jeg ikke har nevnt. Det er sterk kost i en norsk film. Hvordan skal vi forstå filmens innhold? Hva er det som gjør at vi kan bli fascinert av filmens form,

uttrykk, regi og sjanger? Hvorfor vil vi se noe så fælt? Det at barn utøver vold og kan drepe, er et tabubelagt område. Vi hører sjelden om at barn er voldelige eller dreper. Eller vi vil kanskje ikke høre om det, for det skjer. Filmens tittel kan peke på at vi har forestillinger om at barn *er* uskyldige. Interessant i denne sammenheng er at i en kristen tradisjon må barn døpes tidlig for å ikke bli ledet inn i fristelse og *ondskap* – altså holdes på den smale sti. Med Rousseau kom et annet barneperspektiv – han mente at barn fra naturens side er *gode*. Det er de voksne og samfunnet som påvirker barna eventuelt negativt. I dag har vi utviklingspsykologisk kunnskap om at barnet er født med en rekke ferdigheter og potensialer. Barnet har en sosial rettethet. Barnets sanseapparat, hjernen, kroppens følelsesregister og kognitive potensialer utvikles i en relasjonell, emosjonell og kulturell sammenheng. I de nære relasjonene utvikles en evne til å *forstå* følelser, til å *skille* mellom egne og andres behov, og på denne måten kunne *vise* både empati og selvomsorg.

Forsker Vibeke Ottesen sa på et foredrag i forbindelse med filmen at hvis barn er voldelige, har vi en tendens til å se på barnet som kynisk, kalkulerende og ondskapsfullt. Vi tillegger barnet ondskap fordi vi antar at barn generelt er uskyldige. Hun formidlet at i straffesaker der barn utøver alvorlig vold eller dreper, så er det som oftest *stor* omsorgssvikt og ekstreme oppvekstvilkår. Atferden kan derfor være en reaksjon på omstendighetene. Barnas voldelige handlinger kan være et uttrykk for at de har følt seg utsatt og truet, eller at de har lært aggressiv atferd av sine nære. Dette er et viktig perspektiv. Vi kan undre oss om samfunnet har sviktet dem – at de blir syndebukken. At ondskapen blir *individualisert*, og vi betrakter volden som *et trekk* ved barnet. Ida og Ben vil kunne treffe på en rekke kriterier på atferdsforstyrrelse – en diagnose som sees i relasjon til antisosiale og psykopatiske personlighetstrekk som voksen.

Hva sier dette oss om Ida og Ben? Vi legger merke til at Bens mor er kjeftete, opptatt med sitt og fraværende. De har flyttet mange ganger. Han begynner å gråte en gang han kommer hjem. Vi kan lure på om han har vært utsatt for omsorgssvikt. Vold? Eller emosjonelt fravær? Har han fått den utviklingsstøtten han hadde trengt? Har han følt seg forstått, tatt imot og hjulpet når han har opplevd noe vanskelig? Eller har han måttet klare seg alene og ikke fått hjelp til hverken å håndtere egne følelser og behov eller andres? Er volden og kulden han viser, en selvbeskyttelse?

Men hva med Ida? Familiesituasjonen synes mer upåfallende. Det å ha en datter med en utviklingsforstyrrelse er imidlertid krevende og slitsomt. Kanskje ser vi en tendens til forskjellsbehandling – tett oppfølging av Anna, forståelig nok, og desto høyere krav om selvstendighet overfor Ida. Idas behov kan være en påminner til foreldrene om sorgen og slitenheten med Annas strev. Kanskje blir Ida noe forstrukket i sin selvstendighet – Ida kan ikke være til bry. Kanskje mister foreldrene noe i relasjonen med Ida i jakten på kontakten med Anna.

«Filmens tema kan kanskje vise
oss slik det ville vært om det vi

tenkte på eller var redd for, eller de impulsene og fantasiene vi hadde, spilte seg ut i den ytre verden?»

Kan vi forstå Idas sinne som et uttrykk for at hun opplever seg oversett, men at dette er umulig å uttrykke? At hun ikke får mors oppmerksomhet, og at hun blir stilt krav til som en storesøster når hun er en lillesøster. Er de voldelige impulsene en måte å straffe søsteren på for å ha tatt fra henne mor? Kanskje kan Ida også straffe Anna fordi hun føler seg avvist av søsteren. Vi ser noen tilløp til dette når Anna får så god kontakt med Aisha – vi kan få inntrykk av at Ida er sjalu.

Men la meg ta en litt annen retning som jeg lurte på om filmen også kan invitere oss inn i. I filmen ser vi at Ida hører *stemmer*. Vi ser at Ben går inn i en *transe* hvor han får makt over andre mennesker. Vi ser at Aisha og Anna kan *høre det andre tenker*, og snakke sammen i tankene. På fagspråket kan vi betegne slike fenomener som psykotiske eller grensepsykotiske symptomer, som hørselshallusinasjoner, magisk tenkning og vrangforestillinger.

Psykoanalytisk teori tilbyr imidlertid et perspektiv på hvor vanskelig det kan være for oss mennesker å *skape* et skille mellom den indre og ytre verden. Vi kan ikke forstå eller oppleve den ytre verden på en annen måte enn ut ifra oss selv. I min opplevelse av verden og andre mennesker har jeg med meg mine erfaringer, mine relasjoner, min tenkning, mine følelser og fantasier. Vi kan si at jeg *fargelegger* verden med mitt indre. Hvis vi tar dette som et premiss, så vil andre fargelegge verden på en mulig annen måte enn min. Den samme situasjonen kan oppleves forskjellig. Våre forventninger til den samme situasjonen er muligens forskjellig. Et skille mellom ens eget og andres indre, eller til den ytre verden, er skjørt og porøst.

Freud (1900) utviklet teori og begreper om hvordan vi kan psykologisk attribuere, forskyve og *tillegge* andre følelser, fantasier og kjennetegn vi *ikke aksepterer ved oss selv* – såkalt «projeksjon». Begrepet «introjeksjon» viser til den prosessen der vi *tilegner* oss, altså tar til oss egenskaper, tanker eller fantasier fra andre eller omgivelsene og opplever dette som *en del av oss selv*. I all hovedsak utviklet Freud en omfattende teori om menneskets indre sjelsliv. Det betyr at de fleste av hans teoretiske begreper refererer til det som omtales som «intrapsykiske prosesser». De psykoanalytiske bidragene etter Freud – fra Melanie Klein, Ronald Fairbairn, Donald Winnicott og Wilfred Bion, og senere Joseph Sandler og Peter Fonagy, for å nevne noen – har stort sett videreutviklet den mer *relasjonelle forståelsen* av mennesket. Så i dag – og spesielt med objektrelasjonsteori – forstås psykoanalytiske begreper forankret i et sosialt og relasjonelt samspill. En del begreper som Freud brukte om intrapsykiske prosesser – som projeksjon og introjeksjon – er i dag refortolket inn i det relasjonelle perspektivet. En slik relasjonell refortolkning fremkom tydelig da Winnicott (1960) skrev at «there is no such thing as an infant» (s. 587). Spedbarnet kan aldri forstås alene, men er alltid i et samspill med mor eller en i hennes sted. Kvaliteten på samspillet kan være mer eller

mindre gunstig for å fremme barnets utvikling – og for å klare å utvikle et skille mellom ens indre og ytre verden.

Begrepet «objektrelasjon» kan synes noe teknisk, men viser til den essensielle betydningen den andre har for barnet i tidlig utvikling (Greenberg & Mitchell, 1983). De viktige andre – omsorgspersonene – både *tilfredsstiller* grunnleggende behov, kjærlighet og trygghet, men *frustrerer* og stimulerer også barnet til å utforske verden. De viktige andre er sentrale i en *ytre* verden, men danner også grunnlag for *indre* forventninger og fantasier for å skape *mening* til erfaringer. En objektrelasjonserfaring viser derfor ikke bare til et konkret samspill, men også til det erfaringen *har blitt i ens indre*. Det er *hvordan* det ytre samspillet blir fortolket, altså assosiasjonene av forventning, følelser, tanker og fantasier, som legger grunnlag for barnets forståelse av *sammenheng* mellom den indre og ytre verden (Landmark & Stänicke, 2016).

I et slikt perspektiv kan vi tenke at Ida og Ben har med seg ulike objektrelasjonserfaringer som farger deres forventninger til samspill og situasjonsopplevelser. Ida synes sint og føler seg oversett og vil klare seg selv. Ben virker som å være i beredskap og føler seg utenfor. Når Ida og Ben ikke får være med på fotballen, går det rett inn – Ida blir skuffet, og kanskje ble det slik hun forventet, men Ben – han har et hav av skuffelse å ta av.

**«I de nære relasjonene utvikles
en evne til å forstå følelser, til å
skille mellom egne og andres
behov, og på denne måten
kunne vise både empati og
selvomsorg»**

Der Freud analyserer hvordan projeksjon og introjeksjon foregår i tankevirksomheten – intrapsykisk – hos sine pasienter, går senere teoretikere (eksempelvis Bion, Gabbard og Symington) et skritt videre ved at de forstår disse prosessene som at de foregår i et emosjonelt spenningsfelt mellom mennesker. I et relasjonelt perspektiv kan vi forstå volden overfor meitemarken eller katten som å kunne inneholde projektive tendenser – det er *ikke jeg* som er sårbar og liten, og som kan knuses, men *meitemarken* eller katten. Igjen står jeg som sterk, maktfull og med full kontroll. Gjennom den voldelige handlingen kan jeg *bli kvitt* det jeg ikke kan erkjenne ved meg selv – ikke bevisst, men som en ubevisst prosess. På samme måte kan vi forstå det som utspiller seg mellom Aisha og Anna, som en illustrasjon av et skjørt skille eller en relasjonell sårbarhet og avhengighet mellom oss mennesker. Følelsesmessige opplevelser kan deles uten ord, og vi kan bli fylt av andres forventninger til oss på en så sterk måte at vi opplever det som en del av vår identitet og handler deretter. Begrepet om «projektiv identifikasjon» tilbyr en forståelse av hvordan vi mennesker kan inngå i samspillsmønstre der vi ubevisst, helt eller delvis, «leder» eller «lar» den andre oppfylle våre egne forventninger, med det

formål at vi slipper å kjenne på de ubehagelige følelsene selv (Ogden, 1977). Ben oppfører seg på en måte som gjør at Ida først underkaster seg eller følger han.

Teorien om projeksjon og introjeksjon har omfattende implikasjoner for hvordan man forstår psykologi. Teorien forutsetter at vi mennesker strever med en grenseoppgang mellom *hva* som er inni og utenfor oss selv. Tanken er at vi mennesker fødes kognitivt umodne, og må gjennom en rekke formative livserfaringer for å forankre hva som er *en del av meg selv*, og hva som *kommer fra andre*. Som et tankeeksperiment, se for deg om du kan avgjøre til enhver tid hva som er tanker og følelser som genuint bare er dine, eller om de kan spores tilbake til noe som du har identifisert deg med fra andre, blitt inspirert av, som vi ofte sier, eller er noe som du til og med ikke har tenkt over, men bare tatt inn. Vi kan tenke oss mennesket som et sosialt og intelligent vesen med *en tynn hinne* mellom det som er ens eget, og det som er andres. Vi legger ut følelser og forventninger i våre omgivelser, som andre kan mer eller mindre besvare, overse eller avvise. Vi tar noe inn, gjør det til vårt eget, overser eller kanskje også avviser.

Psykoanalysen er en teori om hvordan vi mennesker er i en stadig utvikling der vi hele tiden må sortere hva som er *mitt*, og hva som er *ditt*, hva som er mine projeksjoner, og hva jeg «låner» og «lærer» av deg. Denne utvekslingen av *mening* mellom mennesker er helt fundamentale elementer og prosesser i barnets utvikling. Vi er sosialt avhengige av å være og utvikle oss i et fellesskap – det er det emosjonelle relasjonssamspillet som danner grunnlag for kvaliteter ved selvopplevelse, forståelse av egen og andres indre verden, samt toleranse for følelser og strev.

Begrepet om «mentalisering» viser til denne utviklingsprosessen, og har tydelige røtter inn i psykoanalytiske begreper som projeksjon og introjeksjon, Bions (1970) begrep om «containment» og Winnicotts (1971) begrep «holding» (for redegjørelse, se Lecours & Bouchard, 1997; Stänicke, 2012). Mentalisering er en evne til å forstå at ens egen og andres handlinger er uttrykk for psykiske forhold – som tanker, følelser, behov og fantasier. I tidlige barneår tar barnet for gitt at det som skjer i verden, har noe med deres indre å gjøre. Deres indre og ytre verden er «den samme» som hos andre. De trenger hjelp for å bli kjent med, representere, tolerere og regulere følelser og impulser *som* intensjoner. Ved at gode og utfordrende erfaringer *deles og gis mening til* av en annen, blir det mer og mer etablert *en grense* mellom deres indre og ytre verden. Men hvis de ikke får delt det overveldende, og det skjer gang på gang, eller når følelsene stiger altfor mye og de er alene, så kan den skjøre mentaliseringsevnen kollapse. Følelser kan bli sannheten om dem selv eller andre. Tanker kan få magiske konsekvenser. Fantasier kan spilles ut på høylys dag.

I et slikt perspektiv kan vi si at Ben ikke bare projiserer sårbarhet, men *fargelegger* sin verden med sin omnipotens og makt. Er det hans fantasiverden vi er vitne til? Hans indre verden illustrert i filmens ytre handling? Og når vi ser med Idas perspektiv – ser vi en mer forsiktig, men likevel voldelig uttesting av grenser for realitet? Når barn blir sinte eller triste, så kan fantasiene oppleves så reelle at hvis foreldre eller søsken deretter blir syke, at foreldre skilles, eller om huset brenner ned – kan de føle

overveldende skyldfølelse. De er sikre på at det er de som har forårsaket elendigheten. Det er umulig for barnet at det ikke handler om dem.

En psykotisk pasient sa til meg at tsunamien var hans skyld – han hadde vært så sint! Den psykotiske pasienten var alene og isolert, men i vrangforestillingen var han en sentral faktor i manges liv om enn som konsekvens til andres død. I filmen ser vi at Bens magiske tenkning, transetilstand og kontroll over andre mennesker øker når han har det vanskelig, når han er alene og sårbar. Illustrerer filmen barnas utforsking av grensene mellom hva som er deres *tanker* om hverandre? Filmens tema kan kanskje vise oss *slik det ville vært* om det vi tenkte på eller var redd for, eller de impulsene og fantasiene vi hadde, *spilte seg ut* i den ytre verden?

I lek kan barn spille ut roller, og projisere sine fantasier og ulike selvopplevelser (Stänicke et al., 2021). De kan kle seg ut som sjørøver og leke med stor innlevelse at de fanger skurker og seiler på det store hav, og *samtidig* vite at det *ikke* er reelt. Leken må ha en klar avstand til det reelle. For et barn kan løvekostymet bli for ekte når hen ser seg i speilbildet – det er en løve i speilet. Når vi som voksne ser film, kan filmens form og innhold tilby et lekeområde og et projeksjonsfelt. Fantasier, selvtilstander, det som er mer eller mindre konfliktfylt eller ukjent i oss, kan spille seg ut *der ute* i filmen. Våre indre forbudte impulser kan ha hovedrollen i en psykologisk thriller. Vi kan jo alle ha impulser vi ikke vil vedkjenne oss. Vold, og ikke minst drap, er jo oftest gjort av en nær slektning, ofte i affekt. Vi trenger kanskje å se hvor ille det kan gå. På filmen er det *de andre* som er voldelige. Vi som ser filmen, kan kjenne på *grensen* mellom fantasi og realitet, og kanskje erkjenne sinne som en del av meg selv – tenke det, ville det, men likevel ... å gjøre det, nei.

Avslutningsvis er det viktig for meg å understreke at et perspektiv som tar høyde for menneskets projektive tendenser, ikke er det samme som å si at dette er gjort med en bevisst hensikt. Eller at våre projeksjoner er mulig å avdekke en gang for alle. I psykoanalysen er det mer en tanke om at vi – barn som voksne – er sårbare og hele tiden *trenger* og *braker* relasjoner for å *bli kjent* med og *bearbeide* overveldende erfaringer og følelser. Overveldende erfaringer som å føle seg avvist, alene og ikke inkludert. Relasjoner gir oss styrke, og spedbarnet dør uten kjærlighet. Vår sårbarhet er at projeksjoner til en viss grad må tas imot av en annen, tåles, sorteres og gis tilbake i en bearbeidet form for at utvikling av psykisk realitet skal finne sted.

På ulike måter opplever alle barna vi blir kjent med i filmen, fravær og mangler i omsorgen. Kanskje kan vi forstå Ben som en gutt som har måttet holde seg oppe i en verden av mangel. Fraværet vil skape stort rom for fantasi i et forsøk på å skape mening. Projeksjoner blir ikke tatt imot, tålt eller bearbeidet. Omnipotens, styrke, vold og kontroll dekker over sårbarheten og litenheten. Barnet bevarer omsorgspersonen de er avhengig av, ofrer seg selv og blir den onde. Ben knekker til slutt når han møter sterk nok motstand. Han møtte en, Anna, som sto opp mot hans projeksjoner. Når han knekker, har han ingenting å falle tilbake på.

Merknad: Teksten er en omarbeidet versjon av et muntlig foredrag på Cinemateket den 9. desember, 2021.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 59, nummer 4, 2022, side 312-318

TEKST

Line Indrevoll Stänicke

+ Vis referanser

Bion, W. (1970). Attention and interpretation. Karnac books.

Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. Standard Edition, 4, ix-627. Vintage & Hogarth press.

Greenberg, J. & Mitchell, S. (1983). Object relations in psychoanalytic theory. Harvard University Press.

Landmark, A. F. & Stänicke, L. I. (2016). Det uforståelige barnet - om å skape sammenheng mellom den indre og ytre verden. Hertervig forlag.

Lecours, S. & Bouchard, M. (1997). Dimensions of mentalization: Outlining levels of psychic transformation. International journal of psychoanalysis, 78, 855-875.

Ogden, T. H. (1977). Projective identification and psychotherapeutic technique. Jason Aronson.

Stänicke, L. I., Johns, U. T. & Landmark, A. F. (2021). Lek og kreativitet i psykoterapi med barn og unge. Gyldendal Akademisk.

Stänicke, L. I. (2012). Mentalisering i arbeide med barn og unge. Mellanrummet, 27, 19-31.

Winnicott, D. W. (1971). Playing and reality. Routledge.

Winnicott, D. W. (1960). The theory of the parent-infant relationship. International Journal of psychoanalysis, 41, 585-595.